

Хома Тетяна Василівна,
ORCID ID: 0000-0002-9458-4056

*кандидат педагогічних наук,
Старший викладач кафедри фізичного виховання
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Буга Діана,
*вчитель-дефектолог
Свалявський заклад загальної середньої освіти № 1
Свалявської міської ради*

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОФЕСІЙНОГО МОВЛЕННЕВОГО СЕРЕДОВИЩА ЯК ОДНА З ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ УСНОГО УКРАЇНСЬКОГО МОВЛЕННЯ У МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ СПЕЦІАЛЬНОЇ ОСВІТИ

INSURANCE OF A PROFESSIONAL SPEECH ENVIRONMENT AS ONE OF THE PEDAGOGICAL CONDITIONS FOR THE FORMATION OF A CULTURE OF ORAL UKRAINIAN SPEECH OF THE FUTURE SPECIAL EDUCATION SPECIALISTS

У статті охарактеризовано культуру українського мовлення як складову у формуванні професійної компетентності майбутніх фахівців спеціальної освіти. Зазначено, що здатність спілкуватися державною мовою як усно, так і письмово входить до загальних компетентностей, визначених Стандартом вищої освіти України за спеціальністю 016 «Спеціальна освіта» першого (бакалаврського) рівня вищої освіти. З'ясовано, що у роботі з дітьми з інтелектуальними порушеннями сучасний педагог повинен володіти методами і прийомами ведення комунікації, доречно використовувати вербальні та невербальні засоби спілкування, мотивувати учнів до діалогу, навчити їх емоційно правильно сприймати мовлення дорослих, однолітків, добирати ситуативні завдання, які допомагали б дітям без труднощів соціалізуватися. Закцентовано увагу на підготовці здобувачів вищої освіти цієї спеціальності до реалізації означених завдань. Проведено аналіз останніх наукових досліджень із проблеми навчання, виховання та розвитку дітей з інтелектуальними порушеннями. З'ясовано, що робота з ними вимагає особливої підготовки майбутніх фахівців: педагогічної, психологічної, корекційної, мовної – мультидисциплінарної. Завданням дослідження стало визначення змісту та шляхів реалізації однієї з педагогічних умов формування культури усного українського мовлення у майбутніх фахівців спеціальної освіти – забезпечення професійного мовленнєвого середовища. Увага сконцентрована на підготовці майбутнього фахівця до спілкування із дітьми з порушеннями інтелектуального розвитку у класах із інклюзивним навчанням, командою супроводу загалом.

Проаналізовано зміст поняття «педагогічна умова». Узагальнено, що педагогічні умови повинні відповідати загальним принципам, правилам та закономірностям педагогічного процесу, носити практико-орієнтований характер. За результатами дослідження виокремлено забезпечення професійного мовленнєвого середовища як одну із педагогічних умов формування культури усного українського мовлення майбутніх фахівців спеціальної освіти. Розкрито шляхи її реалізації: створення квазіпрофесійного середовища на практичних заняттях в умовах закладу вищої освіти, підготовка й презентація практико орієнтованих проєктів, проведення психолого-комунікативного тренінгу з вироблення впевненості у процесі спілкування; правила створення й запису голосових повідомлень і складання sms-повідомлень у вайбер-групах та інших соціальних мережах. Для практичних працівників розроблено орієнтовну тематику бесід, бесід-діалогів щодо дотримання культури спілкування.

Ключові слова: заклад вищої освіти, фахівці спеціальної освіти, культура усного українського мовлення, клас з інклюзивним навчанням, діти з порушеннями інтелектуального розвитку, педагогічні умови.

The article gives characteristics of the culture of Ukrainian speech as a component in the formation of professional competence of the future special education specialists. It was noted that the ability to communicate in the state language, both orally and in writing, is one of the general competencies defined by the Standard of Higher Education of Ukraine for specialty 016 "Special Education" of the first (Bachelor's) level of higher education. It has been found out that in the process of working with children with intellectual disabilities, a modern teacher must know the methods and techniques of communication, appropriately use verbal and non-verbal means of communication, motivate

students to dialogue, teach them to emotionally correctly perceive the speech of adults and peers, select situational tasks that would help children to socialize without difficulty. Attention is focused on the preparation of students of higher education in this specialty for the implementation of the specified tasks. An analysis of the latest scientific research on the problem of education, upbringing and development of children with intellectual disabilities has been carried out. It was found out that working with such children requires special training of future specialists: pedagogical, psychological, correctional, linguistic-multidisciplinary. The task of the study was to determine the content and ways of implementing one of the pedagogical conditions for the formation of the culture of oral Ukrainian speech among the future special education specialists - ensuring a professional speech environment. Attention was focused on the preparation of the future specialist to communicate with children with intellectual disabilities in classes with inclusive education, support team in general.

The content of the concept of "pedagogical condition" was analysed. It was summarized that the pedagogical conditions must correspond to the basic principles, rules and regularities of the pedagogical process, and have a practice-oriented character. According to the results of the study, the provision of a professional speech environment is singled out as one of the pedagogical conditions for the formation of the culture of oral Ukrainian speech of the future specialists in special education. The ways of its implementation were revealed: creation of a quasi-professional environment at practical classes in the conditions of a higher education institution, preparation and presentation of practically oriented projects, conducting psychological and communicative training to develop confidence in the process of communication; rules for creating and recording voice messages and composing SMS messages in Viber groups and other social networks. For practical workers, an approximate topic of conversations, conversation-dialogues regarding compliance with the culture of communication has been developed.

Key words: institution of higher education, specialists of special education, culture of oral Ukrainian speech, class with inclusive education, children with intellectual disabilities, pedagogical conditions.

Постановка проблеми. Належне володіння культурою українського мовлення є важливим чинником, що визначає професійну компетентність майбутніх фахівців, спеціальної освіти зокрема. У Стандарті вищої освіти України за спеціальністю 016 «Спеціальна освіта» першого (бакалаврського) рівня вищої освіти серед загальних компетентностей визначено: «Здатність спілкуватися державною мовою як усно, так і письмово» [9].

Успішна соціалізація дітей із порушенням інтелектуального розвитку можлива в умовах інклюзивного навчання, тому сучасний педагог повинен бути готовим до роботи з такими дітьми у закладі загальної середньої освіти (ЗЗСО), уміти активно комунікувати з такими учнями, володіти методами і прийомами впливу на дітей, доречно використовувати вербальні та невербальні засоби спілкування, мотивувати до діалогу. У зв'язку з цим акцентується увага на удосконаленні у здобувачів вищої освіти цієї спеціальності усного нормативного літературного мовлення, володінні комунікативними ознаками, дотриманні норм мовленевого етикету. Проблема шляхів удосконалення культури усного українського мовлення у майбутніх фахівців спеціальної освіти викликана вимогами сьогодення та вимагає наукових досліджень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання важливості володіння педагогом мовленевою культурою у роботі із дітьми з особливими освітніми потребами відображено в розвідках науковців (Блеч Г., Мицишин І., Микитюк І., Чупахіна С. та інші). Головною метою діяльності учителя інклюзивного класу є: «навчати школярів

будувати власні висловлювання (у вигляді простих коротких речень); формувати у них елементарні навички діалогічного та монологічного мовлення. Слід також навчати учнів правильно, емоційно сприймати мовлення дорослих і однолітків, використовувати під час спілкування різні засоби: природні жести, міміку, інтонацію тощо. Необхідно залучати школярів до діалогу, до участі в колективних видах роботи (обговоренні прочитаного, побаченого; інсценуванні), до передачі змісту епізодів прочитаного тексту; залучати їх до спеціально створюваних ситуацій, які спонукали б їх висловлюватися, виявляти відповідні емоції» [2, с. 21].

Культура мовлення вчителя, асистента вчителя багато в чому залежить від рівня володіння мовою, умінням здійснювати правильний вибір мовних засобів. Серед основних характеристик ефективної діяльності педагога інклюзивного класу, які безпосередньо демонструють особливості його професійної компетентності, І. Мицишин та І. Микитюк виокремлюють уміння вчителя створювати навчальні ситуації, орієнтовані на набуття безпосереднього досвіду. Такі завдання передбачають участь у різноманітних формах суспільної взаємодії та комунікації, сприяють активізації мислення школярів за допомогою запитань, що потребують розгорнутої відповіді [7].

Студіювання наукової літератури доводить, що робота з дітьми з порушенням інтелектуального розвитку вимагає особливої підготовки майбутніх фахівців: педагогічної, психологічної, корекційної, мовної – мультидисциплінарної. Вони повинні бути обізнаними з особливостями інклюзивної

педагогіки, організацією роботи інклюзивного освітнього простору, уміти виконувати роль модератора індивідуального освітнього простору учнів, володіти комунікативною компетентністю.

Постановка завдання. Розкрити зміст та шляхи реалізації однієї з педагогічних умов формування культури усного українського мовлення у майбутніх фахівців спеціальної освіти – забезпечення професійного мовленнєвого середовища.

Виклад основного матеріалу. Підґрунтям для реалізації завдання стало узагальнення специфіки підготовки майбутніх фахівців спеціальної освіти у закладі вищої освіти (ЗВО) на основі дослідження під час професійної діяльності у тісній співпраці з практичним працівником. Нами акцентувалася увага на дотриманні педагогом культури мовлення у закладах загальної середньої освіти (ЗЗСО) із класами з інклюзивним навчанням, які є специфічними, неоднорідними за своїм складом. Освітній процес у ЗВО та у ЗЗСО повинен урахувати наукові доробки дослідників (А. Колупаєва, С. Миронова, В. Синьов та інші), методичні рекомендації педагогів-практиків, поради Команди супроводу. Якщо говорити про специфіку роботи з дітьми із інтелектуальними порушеннями, то вчителю, асистенту вчителя слід урахувати психологічні аспекти щодо формування у них комунікативних умінь.

Як показує наше дослідження, украй важливо налагодити комунікацію із учнем з ООП, позаяк від цього залежить успіх у його навчальній діяльності. З цією метою нами досліджувалися педагогічні умови, що дали б можливість науково обґрунтувати проблему формування культури усного українського мовлення у майбутніх фахівців спеціальної освіти.

У закладі вищої освіти це здійснюється у процесі виконання Освітньо-професійної програми спеціальності; у закладі загальної середньої освіти – через самоосвітню діяльність педагога, що спрямована на удосконалення мовленнєвої практики.

Визначаючи зміст поняття «педагогічні умови», дотримуємось позиції А. Литвина: «Педагогічні умови забезпечують цілісність навчання та виховання в інформаційно-освітньому середовищі навчального закладу відповідно до вимог суспільства та запитів ринку праці, сприяють всебічному гармонійному розвитку особистості та створюють сприятливі можливості для виявлення її задатків, урахування потреб і формування загальнолюдських і професійно важливих якостей, базових кваліфікацій, ключових, загальних, професійних компетентностей» [6, с. 32].

Педагогічні умови повинні відповідати загальним принципам, правилам та закономірностям педагогічного процесу, носити практико-орієнтований характер, підвищувати мотивацію до пізнавально-інтелектуальної діяльності, саморозвитку професійно важливих індивідуальних здібностей, впливати на ефективність і якість навчання, відповідати науковій новизні, бути результативним, сприяти володінню компетентностями, комунікативною зокрема, що полягає у володінні культурою мовлення, майстерності вільно будувати висловлювання.

Культуру мовлення у наукових розвідках [1–5; 8] розглядають як додержання норм літературної мови, володіння комунікативними ознаками, мовленнєву майстерність того, хто говорить або пише, використання формул мовленнєвого етикету.

Досліджуючи означену проблему, ми сформулювали педагогічні умови формування культури усного українського мовлення у майбутніх фахівців спеціальної освіти, з-поміж яких – забезпечення професійного мовленнєвого середовища. У ЗВО цьому сприяють: лекційний курс, у процесі якого мовлення викладача є взірцевим, практичні заняття із створенням квазіпрофесійного середовища, самостійна дослідницька робота студента. З метою реалізації педагогічної умови застосовувалися різні методи та форми роботи зі здобувачами вищої освіти: проведення дискусій щодо сучасних підходів володіння культурою усного українського мовлення; спостереження за роботою вчителя, асистента вчителя з дітьми з порушеннями інтелектуального розвитку під час проходження практик, ознайомлення із діяльністю фахівців ІРЦ; перегляд спеціальних відеопроєктів з подальшим їх аналізом; проведення психолого-комунікативного тренінгу з вироблення впевненості у процесі ведення спілкування; складання правил створення й запису голосових повідомлень, sms-повідомлень у вайбер-групах та інших соціальних мережах.

Розроблялася орієнтовна тематика бесід для практичних педагогічних працівників, як-от: «Комунікативна компетентність як важлива складова успішної адаптації асистента вчителя до професійної діяльності», «Культура спілкування педагога із дитиною з інтелектуальними порушеннями»; «Український мовленнєвий етикет у сучасному освітньому процесі». Результативними, на наш погляд, є проведення бесід-діалогів із візуалізацією виступу перед Командою супроводу дитини з ІП на теми: «Особливості педагогічного діалогу членів мультидисциплінарної команди

в різних навчальних ситуаціях»; «Як важливо бути толерантним у роботі із дітьми з інтелектуальними порушеннями», «Вплив слова на емоційний стан дитини».

Для майбутніх фахівців спеціальної освіти важливим є набуття умінь під час проходження різних видів практик, оскільки здобувачі освіти комунікують не тільки з дітьми з інтелектуальними порушеннями, а й із керівником від бази практики, педагогічним колективом закладу освіти, командою супроводу, вчать аналізувати щоденні спостереження за організацією навчання, виховання та розвитку дітей з інтелектуальними порушеннями.

Здобувачі вищої освіти спостерігають за професійною діяльністю педагога, долучаються до індивідуальних бесід, дискусій, взаємоаналізу, спільного обговорення позитивних і проблемних питань. У цьому процесі культура професійного спілкування відображає готовність фахівця до роботи з дітьми з ІП, можемо стверджувати, що є елементом його професіограми. Слід підкреслити, що професійне мовлення фахівця спеціальної освіти залежить від ситуації та учасників спілкування, до яких входять: діти з інтелектуальними порушеннями; батьки (й члени команди супроводу дитини), вчителі, асистенти вчителя. Залежно від цього добирається лексична, граматична будова висловлювання. Тому у процесі підготовки майбутніх фахівців спеціальної освіти нами рекомендувалася підготовка проєкту як дослідницького інтерактивного методу навчання. Здебільшого ми орієнтувалися на практико орієнтований її вид: «Як скласти виступ перед батьківським колективом класу, де навчатися дитина з ІП», «Уживання власне української та іншомовної професійної лексики у спілкуванні з колегою (дитиною, батьками)», «Який стиль спілкування обрати з учнем (батьками, колегами)», «Як працювати з батьками дитини з особливими освітніми потребами під час дистанційного навчання», «Моя власна педагогічна майстерня у класі з інклюзивним навчанням», «Толерантність спілкування – ознака культури людини», «Традиції у сучасному українському мовленнєвому етикеті» та інші. Тематика проєктів за вибором здобувача вищої освіти дала можливість студентській аудиторії розглядати проблему комплексно.

Одним із чинників формування навичок у сфері комунікації між людьми, розвитку важливих психологічних якостей, які потрібні для цього, є участь у тренінгах, що сприяють вільності у спілкуванні, уникненні труднощів та успішному розв'язанні професійних завдань.

Проведення психолого-комунікативного тренінгу з вироблення впевненості у процесі ведення спілкування пропонувалося нами як один із елементів подолання бар'єру в комунікації, налагодження партнерських зв'язків з командою психолого-педагогічного супроводу, батьками дітей з інтелектуальними порушеннями. Розроблено тренінг «Ключі успішної комунікації». Серед вправ тренінгу наступні:

«Емоція особистості». Мета: навчитись демонструвати різноманітні емоції та почуття невербальними засобами спілкування. Учасникам в особисті повідомлення у соціальній мережі приходять фрази на позначення почуттів, емоцій, їм слід продемонструвати без слів, як виглядає людина, що переживає певне почуття. Завдання інших учасників – розпізнати почуття. Добиралися фрази: «я радію», «пишаюся тобою», «ти неймовірний (-а)» тощо. Питання для дискусії: 1. Яка дія не завдала труднощів – демонструвати чи відгадувати емоції? 2. Як впливає слово на почуття людини? 3. Як часто слід вживати невербальні засоби спілкування з дітьми з ІП?

«Прочитай, перекажи, переконай». Мета: удосконалити вміння вести комунікацію з іншими, переконувати їх у доречності власних пропозицій. Для цього студенти об'єднувалися у групи. Одна група висловлювала думку щодо ефективності впровадження у класах з інклюзивним навчанням певного методу (наприклад, робота з піктограмами). Ними передавався зміст про важливість методу у роботі із дітьми з інтелектуальними порушеннями, одна група намагалася переконати іншу у цьому. Друга група студентів формулювала власну позицію й, можливо, пропонувала інший, більш ефективний метод. Питання для обговорення: 1. Які якості необхідні, щоб переконати інших у власній ідеї? 2. Якими мовленнєвими навичками повинен володіти педагог, щоб уміти взаємодіяти у соціумі?

«Хочу поділитись думками...». Мета: формувати навички публічного виступу з використанням вербальних та невербальних засобів. Педагог нагадав студентам про правила підготовки публічного виступу й виголошення доповіді, запропонував алгоритм виступу на засіданні педагогічної ради з проблеми «Особливості коригування усного мовлення у дітей з інтелектуальними порушеннями». Студенти склали частини виступу, що мали бути об'єднані у цілісну доповідь, логічно й послідовно представлену. Вправа передбачала попередній огляд й аналіз науково-методичної літератури з проблеми.

Такі тренінги давали змогу максимально відтворити особливості професійного середовища, зорієнтуватись у вирішенні ситуативних завдань.

Правила створення й запису голосових повідомлень і складання sms-повідомлень у вайбер-групах та інших соціальних мережах у процесі спілкування з командою супроводу та батьками дітей з інтелектуальними порушеннями як компонент педагогічної умови характеризує культуру усного та писемного мовлення користувачів, однак толерантність, етикет, добір потрібної інформації, уникнення нелітературної лексики є важливим як в реальному, так й у віртуальному спілкуванні, особливо професійному.

З метою формування у майбутніх фахівців спеціальної освіти умінь складати текстові повідомлення у Інтернет-спільнотах було розроблено окремі рекомендації щодо формулювання у чатах інформації, дотримання українського мовленнєвого етикету. Приклад, рекомендація 1 «Слідкуй за лексичним складом монологічного мовлення»: спілкування повинно бути ввічливим; не слід відходити від теми бесіди; не записувати занадто великих за змістом текстів; викладати проблему стисло, чітко, логічно; при написанні sms-повідомлень не використовувати смайли та інші графічні зображення; не вживати скорочень слів, сленгових виразів, флеймів (емоційних реплік) та іншомовних формул етикету; не ставити приватних питань; не варто проявляти зайву активність,

повинна бути можливість висловитися і в інших учасників Інтернет-спільноти».

Завдання практичного змісту були спрямовані на формування означених умінь:

1. Скласти голосове повідомлення батькам дітей з інтелектуальними порушеннями щодо успіхів дитини у конкурсі малюнків про родину.

2. Опублікувати у Viber-групі фахової спільноти асистентів учителя оголошення про проведення методичного семінару на тему: «Інновації в інклюзивній освіті: обмін досвідом».

3. Описати ситуацію, яка трапилась під час уроку із учнем з інтелектуальними порушеннями та попросити поради у психолога.

Вважаємо, що описані складові сприяють реалізації педагогічної умови – забезпечення професійного мовленнєвого середовища у закладі вищої освіти у процесі підготовки фахівців спеціальної освіти.

Висновки. Таким чином, нами розкрито зміст та реалізацію однієї з педагогічних умов формування культури усного українського мовлення у майбутніх фахівців спеціальної освіти – забезпечення професійного мовленнєвого середовища. Запропоновано й розкрито методичні особливості застосування інноваційних методів та форм роботи зі здобувачами вищої освіти: проведення дискусій щодо сучасних підходів володіння культурою усного українського мовлення, підготовка й презентація практико орієнтованих проєктів, тренінгів тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Блеч Г.О. Компетентнісний підхід у навчанні української мови школярів з порушеннями інтелектуального розвитку. URL: .
2. Блеч Г.О. Навчання української мови школярів з інтелектуальними порушеннями. URL: https://lib.iitta.gov.ua/725774/1/%D0%A2%D0%B5%D0%B7%D0%B8_%D0%A7%D0%B5%D1%80%D0%BDi%D0%B3i%D0%B2_2019-19-22.pdf.
3. Дика Н. Поняття культури мовлення учнів. URL: .
4. Костолович Т.В., Шевчук Т.Б. Мовна норма та мовленнєва помилка як базові поняття проблеми удосконалення мовленнєвої культури майбутніх учителів початкової школи. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2020. № 73. Т. 2. С. 64–68.
5. Культура фахового мовлення : навчальний посібник / За ред. Н.Д. Бабич. Чернівці : Книги XXI, 2006. 496 с.
6. Литвин А.В. Методологічні засади поняття «педагогічні умови» : практичний посібник. 2-е вид., доп. і перероб. Львів : ЛДУБЖД, 2018. 88 с.
7. Мицишин І., Микитюк І. Особливості професійної компетентності вчителя інклюзивного класу початкової школи. *Вісник Львівського університету*. Серія педагогічна. 2019. Випуск 34. С. 171–178.
8. Пентилюк М.І., Маруніч І.І., Гайдаєнко І.В. Ділове спілкування та культура мовлення : навч. посіб. Київ : Центр навчальної літератури, 2010. 224 с.
9. Стандарт вищої освіти України першого (бакалаврського) рівня вищої освіти ступеня бакалавра з галузі знань 01 Освіта/Педагогіка спеціальності 016 Спеціальна освіта. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/2021/07/28/016-Spets.osvita-bakalavr.28.07df>.